

Szymon Pogwizd

Kraków, Instytut Sławistyki PAN

ROZWÓJ PŁN.-SŁOW. *BRUDŹ I PSŁ. *BRIDŹ W JĘZYKU POLSKIM I W DIALEKCIE WSCHODNIOŚLÓWACKIM ORAZ ICH STOSUNEK DO JĘZYKÓW WSCHODNIOŚLÓWIAŃSKICH

**The Development of North-Slavic *brudŹ and Proto-Slavic *bridŹ
in the Polish Language and the Eastern Slovak Dialect and Their Relations
with Eastern Slavic Languages**

ABSTRACT: The text discusses parallels in the semantic development of the Proto-Slavic lexemes *brudŹ and bridŹ – parallels which are common to East Slovak dialects, the Polish linguistic area and Eastern Slavic Languages (Ukrainian and Belarusian). The article features an analysis of these lexical units which are a part of the Polish language and appear in the Eastern Slovak dialect – one of the three basic groups of Slovak dialects, and which have a similar development to that observed in East Slavic Languages. The aim is to trace the semantic development of the words studied in the area in question, and the establishment of the nature of the interlinguistic relations which occur in the situations discussed.

KEYWORDS: Semantic development, Eastern Slovak dialect, Proto-Slavic, *brudŹ, *bridŹ, Proto-Slavic language

Jednym z ciekawszych zagadnień sławistycznych, choć, jak się wydaje, niezbadanym w sposób wyczerpujący, jest problem licznych zbieżności pomiędzy gwarami wschodniosłowackimi i językiem polskim. Na omawianym areale wspólne elementy przejawiają się zarówno w fonetyce, jak i słowotwórstwie czy leksyce. Mimo niejednokrotnego podejmowania tej tematyki przez niektórych sławistów, wśród których znaleźli się wybitni językoznawcy, tacy jak: Ján Stanislav, Samuel Cambel, Samuel Bernstein, charakter zbieżności polsko-wschodniosłowackich nie został jednoznacznie wyjaśniony, a problem ten nie doczekał się szczegółowego opracowania. Znaczący wkład w badania nad tym zagadnieniem wniósł Zdzisław Stieber, który poświęcił kilka artykułów zagadnieniu uderzającego podobieństwa gwar całego obszaru wschodniej Słowacji do gwar polskich¹.

¹ Z. Stieber, *Świat językowy Słowian*, Warszawa 1974.

Na powyższą problematykę zwrócił uwagę również Leszek Bednarczuk w swojej najnowszej monografii na temat początków i pogranicza językowego polszczyzny, w której podkreśla dawność omawianych zbieżności, starając się wyjaśnić to zjawisko obecnością na omawianym obszarze polskiego (lechickiego) komponentu:

Zarówno wspólne innowacje fonetyczne, jak i zbieżności w słownictwie omawianych obszarów pochodzą z epoki przedpiśmiennej, kiedy kształtowały się dopiero etnolekty zachodniosłowiańskie, lepiej więc mówić nie o wpływie polskim, tylko o komponencie lechickim w dialekcie wschodniosłowackim².

Przy zestawieniu materiału polsko-wschodniosłowackiego na tle ogólnosłowiańskim łatwo zauważyć liczne paralele z językami wschodniosłowiańskimi (w szczególności z językiem ukraińskim, bezpośrednio graniczącym z badanym obszarem). Problematyka ta została poruszona w monografii Josifa Dzendzeliwskiego pt. *Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі*, w której analizie zostają poddane izoglosy (ukraińsko-polsko-słowacka, ukraińsko-polska i ukraińsko-słowacka)³. Autor podaje w wątpliwość ustalenia kwalifikujące niektóre ukraińskie wyrazy jako polonizmy czy słowacyzmy. Zwraca uwagę, że podobieństwa te nie zawsze są wynikiem wpływów jednego języka na drugi, czyli zapożyczeń z jednej czy z drugiej strony, ale również często mogą stanowić rezultat wspólnych, paralelnych międzyjęzykowych (czy międzydialektalnych) tendencji w rozwoju leksyki. Proces ten należy łączyć z wielowiekowymi silnymi związkami politycznymi, ekonomicznymi itp. oraz bliskością omawianych języków (dialektów) słowiańskich.

Warto też zauważyć, że, o ile zagadnienia dotyczące polsko-wschodniosłowiańskich kontaktów doczekały się wielu opracowań, to problematyka kontaktów słowacko-wschodniosłowiańskich była poruszana rzadko. Najczęściej w przypadku opracowań dotyczących gwar łemkowskich⁴.

Jednym z przykładów dawnych polsko-wschodniosłowackich zbieżności leksykalnych, stanowiących jednocześnie paralele z językami wschodniosłowiańskimi jest podobny rozwój semantyczny i słowotwórczy kontynuantów dwóch leksemów: północnosłowiańskiego **brudъ* oraz pokrewnego mu (według opinii części etymologów) psł. **bridъ*. W niniejszym artykule chciałbym przedstawić przykłady zbieżności w rozwoju semantycznym omawianych wyrazów oraz analogii w utworzonych od nich derywatach.

Pierwszy z omawianych wyrazów to północnosłowiański leksem **brud*. *Słownik prasłowiański* na podstawie zebranego materiału leksykograficznego rekonstruuje dla powyższego rzeczownika następujące znaczenie: 'nieczystość, pył, kurz, błoto osiadłe na czym, sordes⁵'.

² L. Bednarczuk, *Początki i pogranicza polszczyzny*, Kraków 2018, s. 185.

³ Й.О. Дзєндзєлївський, *Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі*, Київ 1969.

⁴ Nr. Z. Stieber, *Wpływ polski i słowacki na gwary łemków*, [w:] *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności*, t. XLI, 1936.

⁵ *Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, t. I, Kraków 1974, s. 390.

W języku polskim słowo b r u d jest notowane od XV w. (po raz pierwszy pojawiło się w *Psalterzu puławskim*) w znaczeniu ‘brud, plugastwo, sordes’⁶. Wyraz jest powszechny także w gwarach polskich⁷.

W tekstach słowackich leksem *brud* po raz pierwszy został poświadczony w źródłach z XVIII w.⁸. Warto jednak zauważyć, że pojawia się stosunkowo rzadko, a w słownikach jest zwykle opatrzony kwalifikatorem „książkowy” (jest wzmiankowany na przykład w słowniku współczesnego języka słowackiego: b r u d książk. ‘dawna, zasiedziała nieczystość, brud’)⁹. Słowo pojawia się także w leksykonie Mirosława Kálala¹⁰. Autor odnotowuje wyraz, powołując się na źródła literatury słowackiej. Leksem jest opatrzony kwalifikatorem, sugerującym przynależność do obszaru dialektu wschodniosłowackiego. Warto zauważyć, iż słowo to nie zostało ujęte w historycznym słowniku języka słowackiego¹¹.

Ogólnosłowackim (dalej og.-sła.) odpowiednikiem powyższego leksemu jest wyraz *špina*. Geografia wyrazu b r u d w gwarach słowackich jest dobrze zobrazowana w *Atlasie języka słowackiego*¹², gdzie przedstawiono leksykę odnoszącą się do pojęcia ‘nieczystość na głowie (we włosach)’. Obok og.-sła. określenia *špina (vo vlasoch)* na całym terytorium Słowacji istnieje spore zróżnicowanie leksykalne, a w poszczególnych gwarach funkcjonuje kilka wyrazów w tym znaczeniu np. *popolice, popolki, xronta, pisok, lupini, paprini, repa*. Jednakże na obszarze wschodniej Słowacji powszechnie występuje leksem *brud* ‘nieczystość we włosach’. Słowo w znacznie mniejszym zakresie pojawia się także w gwarach orawskich i gemerskich (graniczących z gwarami wschodniosłowackimi). Taki stan rzeczy potwierdzają również informacje zawarte w słowackich słownikach dialektalnych, gdzie poświadczenia leksemu *brud* pochodzą, głównie z gwar wschodniosłowackich (Spisz i Szarysz) oraz gwar orawskich i gemerskich (graniczących z gwarami wschodniosłowackimi)¹³. Geografia wyrazu, który jest powszechny w dialekcie wschodniosłowackim, nie występuje natomiast lub jest bardzo słabo poświadczony w pozostałych częściach Słowacji, pozwala zatem na zaliczenie go do grupy polsko-wschodniosłowackich zbieżności leksykalnych.

Kontynuanty północnosłowiańskiego *brudŦ występują także w innych językach zachodniosłowiańskich. Słowo właściwie nie funkcjonuje we współczesnej czeszczyźnie, jest jednak wymieniane w XIX-wiecznym słowniku Jungmanna, jako

⁶ *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I, Kraków 1953-1955, s. 166.

⁷ J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I, Kraków 1900, s. 122.

⁸ E. Králik, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava 2015, s. 84.

⁹ *Slovník súčasného slovenského jazyka*, red. K. Buzássyová, A. Jarošová, t. I, Bratislava 2006, s. 367.

¹⁰ M. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj nářečí*, Slovenska Grafia, Banská Bystrica 1924, s. 43.

¹¹ *Historický slovník slovenského jazyka*, red. M. Majtán, t. I-VII, wyd. Veda, Bratislava 1991-2008.

¹² *Atlas slovenského jazyka*, t. IV *Lexika (Časť prvá – mapy)*, red. A. Habovštiak, Bratislava 1984, s. 403.

¹³ *Slovník slovenských nářečí*, red. I. Ripka, t. I, Bratislava 1994, s. 169; J. Orlovský, *Gemerský nářečový slovník*, wyd. Osveta 1982, s. 40.

polonizm¹⁴. Leksem w formie *břud*¹⁵ ‘brud, nieczystość’¹⁶ występuje w gwarach na terenie Moraw, np. gwarze laskiej (mającej polską proveniencję). Słowo jest dobrze poświadczone w językach dolnołużyckim¹⁷ i górnojednak w innych zachodniosłowiańskich językach wymieniańszczyckim¹⁸. Słowo **brudъ* ma również kontynuanty we wszystkich językach wschodniosłowiańskich¹⁹. Wybrane przykłady pochodzące z powyższych języków zostaną omówione w dalszej części artykułu.

Obszar języka polskiego oraz dialektu wschodniosłowackiego łączą wspólne innowacje semantyczne kontynuantów omawianego wyrazu oraz utworzonych od nich derywatów. Wśród nich zachodzą ciekawe zbieżności w sferze znaczeniowej, niemożliwe do zrekonstruowania w języku prasłowiańskim. Jednym z przykładów takich zbieżności jest znaczenie ‘robactwo’ odnotowane w słowniku Karłowicza²⁰. Analogię stanowi tutaj wschodniosłowacki przykład, zapisany pod Lewoczą, *brud* ‘biała larwa chrząszcza’²¹. Co ciekawe podobną semantykę można odnaleźć w słownikach gwar białoruskich, które podają znaczenie *брыд* ‘owady, pasożyty na ciele człowieka’²², ‘pasożyty’²³.

Kolejnym znaczeniem pojawiającym się zarówno w gwarach polskich, jak i wschodniosłowackich jest ‘ropa’, np. w zanotowanym w *Słowniku gwar polskich* leksemie *brud* ‘ropa gromadząca się w ranach, wrzodach’²⁴ i w sch.-sła. szaryskim derywacie *brudota* ‘ropa’²⁵. Analogiczny rozwój semantyczny miał miejsce w językach ukraińskim i białoruskim: ukr. *брыд* ‘ropa z wrzodu, rany’²⁶, brus. dial. *брыд* ‘ropa’ *у нас не кажущь гной а кажущь брыд*²⁷, ‘ropa, o wrzodach, ranach’²⁸. Przykłady z języków ukraińskiego i białoruskiego można zapewne tłumaczyć sąsiedztwem z językiem polskim (a w przypadku języka ukraińskiego być może także kontaktami z dialektem wschodniosłowackim).

Drugim omawianym wyrazem jest słowo **bridъ*, wywodzone od czasownika **briti* ‘ścinać ostrym nożem włosy, zarost, golić’²⁹. *Słownik prasłowiański* rekonstruuje

¹⁴ J. Jungmann, *Slovník česko-německý*, t. I, Praha 1835, s. 191.

¹⁵ Pojawienie się zmiękczonej głoski *ř* w formach morawskich V. Machek tłumaczy ekspresywnym nacechowaniem wyrazu, p. V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, s. 45.

¹⁶ F. Bartoš, *Dialektický slovník moravský*, Praha 1906, s. 28.

¹⁷ E. Muka, *Slovník dolnosorbškej řeči a jeje narěcow*, t. I, Petrohrad 1911-1915, s. 82-83.

¹⁸ Chr.Tr. Pfuhl, *Lausitzisch Wendisches Wörterbuch*, Bautzen 1886, S. 51.

¹⁹ *Словарь української мови*, ред. Б.Д. Гринченко, т. I, Київ 1907, s. 101, *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы у пяці тамах*, ред. Лобан М.П., Мінск, т. I-V 1977-1984, *Словарь русских народных говоров*, ред. Ф.П. Филин, т. III, Ленинград 1968, с. 200.

²⁰ J. Karłowicz..., s. 122.

²¹ *Slovník slovenských nářečí...*, s. 169.

²² *Тураўскі слоўнік*, ред. А.А. Крывіцкі, т. I, Мінск 1982, с. 83.

²³ *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*, т. I, Мінск 1979, с. 219.

²⁴ *Slovník gwar polskich*, ред. J. Reichen, t. II, Wrocław 1983, s. 539.

²⁵ F. Buffa, *Slovník šarišských nářečí*, Prešov 2004, s. 32.

²⁶ *Словарь української мови*, ред. Б.Д. Гринченко..., с. 101.

²⁷ *Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі*, ред. Мяцельска, т. I, Мінск 1990.

²⁸ *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі ...*, с. 219.

²⁹ *Slovník prasłowiański...*, s. 380.

znaczenie tego przymiotnika, jako ‘ostry, tnący’, ‘cierpki, nieprzyjemny, o smaku’, ‘wstrętny, odrażający’³⁰. W leksykonie znalazły się także dwa utworzone od niego denominativa: *briditi oraz *bridьkь ‘ostry’, ‘cierpki, gorzki, niesmaczny’, ‘wstrętny, odrażający, szpetny, brudny’³¹. Najbardziej rozpowszechnione na Słowiańszczyźnie są kontynuanty ostatniego z wymienionych wyrazów *bridьkь (z wtórnie nawarstwionym sufiksem -kь). Słowo pojawia się już w tekstach staro-cerkiewno-słowiańskich np. *бридѣкъ* ‘ostry’³². Pierwotne znaczenie ‘ostry’ zachowało się w niektórych językach słowiańskich. Obszerny, dokumentujący to materiał można znaleźć w *Słowniku prasłowiańskim* np. sł. *bridek* ‘ostry, tnący’, ch./s. *brìdak* ‘ostry, dobrze tnący’, ‘szybki gwałtowny przenikliwy’³³, ukr. *брумькiй* ‘ostry, dobrze tnący’³⁴. Jak zauważa w swojej pracy Mariola Jakubowicz pierwotne znaczenie ‘ostry’ zachowało się także w językach czeskim i słowackim gdzie:

[...] doszło do różnicowania form i znaczeń. Nowa forma z asymilacją postępową (czes. *břitký*, sł. *britký*) zatrzymała starsze znaczenie, podczas gdy regularny kontynuans (czes. daw. *břidký*, sł. *bridky*) przejął znaczenie innowacyjne ‘nieprzyjemny, wstrętny’. To samo znaczenie innowacyjne jest obecne w całej słowiańszczyźnie [...]’³⁵.

Wśród pozostałych innowacji semantycznych psł. *bridьkь, można wymienić znaczenie ‘bardzo nieładny’ (jak w pol. *brzydki*). Jeszcze w okresie staropolskim leksem funkcjonował również jako ‘ostry, surowy’, ‘budzący niechęć, obrzydzenie’, ‘przykry, surowy’³⁶. Wspomniana powyżej autorka pisze o powyższej zmianie w sposób następujący:

Znaczenie ‘wstrętny z wyglądu; brzydki’ powstało w języku polskim i obu łużyckich; z polskiego prawdopodobnie zostało przejęte do białoruskiego i ukraińskiego. Jest efektem przeniesienia znaczenia ‘przykry, nieprzyjemny w dotyku’ ze sfery odczuć dodatkowych na estetyczne³⁷.

Jak zauważyła Mariola Jakubowicz, znaczenie to jest dobrze poświadczone także w językach łużyckich³⁸ oraz w ukraińskim i białoruskim (zarówno w odmianach literackich, jak i dialektach, np. brus. *брыдкі* ‘o nieatrakcyjnym wyglądzie’³⁹, ukr.

³⁰ *Słownik prasłowiański...*, s. 378.

³¹ *Słownik prasłowiański...*, s. 379-380.

³² *Słownik jazyka staroslověnského*, red. J. Kurz, t. I, Praha 1966, s. 144.

³³ *Słownik prasłowiański...*, s. 379.

³⁴ С. Желеховский, *Малоруско-німецький словар*, т. I-II, Львів 1886, с. 44.

³⁵ M. Jakubowicz, *Drogi słów na przestrzeni wieków. Zarys słownika motywacji semantycznych na materiale przymiotników słowiańskich odziedziczonych z prasłowiańszczyzny*, Warszawa 2010, s. 151.

³⁶ *Słownik staropolski...*, s. 173.

³⁷ M. Jakubowicz, *Drogi słów...*, s. 151.

³⁸ E. Muka, *Słownik dolnosersbskeje rěcy a jeje narěcow*, Petrohrad 1911-1915, s. 77.

³⁹ *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы...*, т. I, с. 409-410.

брудкіі ‘brzydki, nieatrakcyjny’⁴⁰). Istotny dla niniejszej analizy jest fakt, iż oprócz wspomnianych przez M. Jakubowicz zbieżności w występowaniu powyższego znaczenia w językach łużyckich, polskim, ukraińskim i białoruskim znaczenie ‘nieładny, nieatrakcyjny’ jest dobrze poświadczone również w dialekcie wsch.-sła. np. *bric / britki* ‘bardzo nieładny, brzydki’, *ten kabat taki bric*⁴¹, wsch.-sła., gem. *bridký* ‘brzydki, wstrętny’⁴². Na pozostałym areale gwar słowackich wyraz funkcjonuje w znaczeniu ‘niesmaczny, obrzydliwy’⁴³.

Analizując rozwój kontynuantów obu wyrazów na badanym obszarze można zauważyć, że wyrazy utworzone od słowa **brudъ* pokrywają się w poszczególnych językach z derywatami utworzonymi od **bridъ*. Bliskość znaczeniowa obu wyrazów jest bardzo dobrze widoczna w leksemach występujących na badanym w tym artykule polsko-wschodniosłowackim obszarze językowym oraz w językach wschodniosłowiańskich. Dobrą ilustrację stanowi gwara łemkowska wsi Tylicz na Sądecczyźnie. Autorka słownika jako pierwsze znaczenie dla terminu *брудъ* podaje ‘brudny, nieczysty, obrzydliwy, obok drugiego znaczenia: ‘nieatrakcyjny, nieładny’⁴⁴, podobnie w przypadku słowa *брыдкі* – 1. ‘brudny’ *брыдкы руку ногы*; 2. ‘nieładny, nieurodziwy, odstręczający swoim wyglądem’⁴⁵. W słowniku M. Kálala przy haśle *brudny* zamieszczono odsyłacz do wsch.-sła. *bridký* ‘brudny, odrażający’⁴⁶. Analogiczna semantyka związana z brudzeniem w kontynuantach psł. **bridъ* jest odzwierciedlona także w pol. dial. *brzydzić* ‘zanieczyszczać, zwłaszcza kałem’, *brzydzić się* ‘brudzić się’⁴⁷, wsch.-sła. *brid* ‘brudny’⁴⁸ *bridit’ / bridzie / bridit’* ‘brudzić, zanieczyszczać (odchodami)’ (w takim znaczeniu tylko we wschodniej Słowacji i w gwarach gemerskich)⁴⁹, wsch.-sła. i śrdk.-gemer. *bridota* ‘brud, nieczystość’⁵⁰. Paralełę ze wspomnianym wcześniej innowacyjnym znaczeniem ‘ropa’ dla kontynuantów psł. **brudъ* stanowi szaryskie *bridota* ‘ropa’⁵¹.

Zbieżności w rozwoju kontynuantów obu wyrazów na badanym terenie można zaobserwować także w słowotwórstwie. W poszczególnych językach funkcjonują derywaty utworzone przy pomocy tego samego sufiksu od wspólnej podstawy, np. pol. dial. *brzydula* 1. ‘brzydka kobieta’, 2. ‘kobieta niechłujna,

⁴⁰ *Словарь української мови...*, s. 98.

⁴¹ F. Buffa, *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*, Bratislava 1953, s. 135.

⁴² *Slovník slovenských nárečí...*, s. 163.

⁴³ *Slovník slovenských nárečí...*, s. 163.

⁴⁴ Є. Турчин, *Словник села Тилич на Лемківщині*, Львів 2011, s. 33.

⁴⁵ Є. Турчин, *Словник села Тилич...*, Львів 2011, s. 32.

⁴⁶ M. Kálal, *Slovenský slovník...*, s. 43, 41.

⁴⁷ *Slovník gwar polskich...*, s. 18.

⁴⁸ F. Buffa, *Slovník šarišských...*, s. 30.

⁴⁹ *Slovník slovenských nárečí...*, s. 163, F. Buffa, *Slovník šarišských...*, s. 30, J. Orlovský, *Gemerský nářečový slovník*, wyd. Osveta 1982, s. 39.

⁵⁰ *Slovník slovenských nárečí...*, s. 163.

⁵¹ F. Buffa, *Slovník šarišských...*, s. 30.

nieporządna⁵², wsch.-sła. *briduľa* ‘brudna kobieta’⁵³, łemk. *брудуля* ‘nieładna kobieta’⁵⁴. Zdarzają się także kontaminacje, stanowiące dowód bliskoznaczności obu wyrazów, np. w przypadku połączenia stosunkowo rzadkiego sufiksu *-as* z podstawą *brid-*, np. łemk. *брудác* ‘brzydki, nieatrakcyjny człowiek’⁵⁵, pol. dial. rzadk. *brzydas* ‘brzydki człowiek’⁵⁶ (por. pol. i wsch.-sła. *brudas* ‘człowiek brudny, niechlujny’).

W celu jaśniejszego przedstawienia rozwoju semantycznego psł. *brudŹ oraz jego relacji z bliskoznacznymi kontynuantami psł. *bridŹ w dalszej części artykułu chciałbym przedstawić wiodące stanowiska na temat etymologii obu wyrazów. Związek psł. *bridŹ z pie. **bher-* ‘ciąć’ nie budzi wątpliwości wśród badaczy⁵⁷, jednakże pochodzenie psł. *brudŹ nie zostało w sposób jednoznaczny ustalone. Część autorów słowników etymologicznych uznało wyraz za niewyjaśniony⁵⁸. Obecnie językoznawcy przychylają się do jednej z dwóch konkurencyjnych hipotez, wywodzących wyraz od homonimicznych praindoeuropejskich rdzeni: I. pie. **bher-* ‘kipieć, fermentować, poruszać się (przy kiszeniu)’ lub II. **bher-* ‘ciąć itp.’ (por. pol. *brzytwa*)⁵⁹.

Do pierwszej hipotezy przychylają się m. in. autorzy *Etymologicznego słownika języków słowiańskich*⁶⁰. Według nich wyraz pochodzi od pie. **bhrey-dh-/bhrou-dh-*, a jego znaczeniem wyjściowym byłby ‘osad na dnie, męt’. Słowo porównują z kontynuantami pie. *bhrou-t w łac. *de-frutum* ‘gotowana brzczyca, moszcz’, łac. *fermentum* ‘napój z jęczmienia, kwas’, ilyr. *brīsa* (*brutija, skąd łac. *brīsa* ‘wyciśnięte winogrona’, i dalej pie. **bherey-* ‘kipieć, fermentować, o winie, piwie’). Według autorów słownika rozwój znaczenia byłby następujący: ‘szumowiny, osad (czyli coś, co powstaje w wyniku fermentacji, kiszenia)’ > ‘brud, nieczystość, błoto’. Jeśli przyjąć powyższą hipotezę za prawdziwą, to zdaje się, że relikty dawnej semantyki mogłyby zachować się w poświadczeniach takich, jak np. moraw. *bruda* ‘śmietana powstała przy gotowaniu żętycy’⁶¹.

Odmienne stanowisko na temat pochodzenia psł. *brudŹ przedstawił Franciszek Sławski w tekście pt. *Północno-słowiańskie brud, brudzić*, opublikowanym w „Języku Polskim”⁶². Stwierdza on istnienie pokrewieństwa omawianego wyrazu z psł. *bridŹ

⁵² *Słownik gwar polskich...*, s. 17.

⁵³ *Slovník slovenských nářečí...*, s. 163.

⁵⁴ И. Верхратский, *Про говор галицких Лемків*, Львів 1902, с. 394.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 394.

⁵⁶ *Słownik gwar polskich...*, s. 12.

⁵⁷ *Этимологический словарь славянских языков. Праoslavянский лексический фонд*, ред. О.Н. Трубачев, т. III, Москва 1976, с. 44-45, *Słownik prasłowiański...*, s. 378-379.

⁵⁸ Na przykład: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*. (Перев. с нем. и пополнение О.Н. Трубачев), т. I, Москва 1964, с. 219, V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, s. 45.

⁵⁹ L. Králík, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava 2015, s. 84.

⁶⁰ *Этимологический словарь славянских языков...*, т. III, с. 44-45, L. Králík, *Stručný etymologický...*, s. 84.

⁶¹ S. Kazmír, *Slovník valašského nářečí*, Dalibor Malina 2001, s. 29.

⁶² F. Sławski, *Północno-słowiańskie brud, brudzić*, „Język Polski” 1951, rocz. XXXI, s. 158-160.

i uważa, że oba wyrazy **brudb* i **bridb* stanowią rozszerzenie pie. rdzenia **bher-* ‘ciąć czymś ostrym’ i zostały utworzone przy pomocy tego samego formantu (-d-). Sławski wywodzi północnosłowiański wyraz **brudb* od postaci **bhreu* (**bhrou-*, **bhru-*). O bliskości wspomnianych wyrazów pisze w sposób następujący:

Ta zbieżność znaczeń i budowy formalnej nie jest bynajmniej przypadkowa, mamy tu do czynienia z jedną rodziną wyrazów. *Brud*, *bryd*, *brydź* sprowadzają się do pierwotnego **bru-d-*, **bry-d-*, a wyrazy *brzydź*, *brzydki* do **bri-d-*. Obie postaci są rozszerzeniem ie. pierw. **bher-* ‘o cięciu czymś ostrym’⁶³.

Sławski zwraca również uwagę na wschodniosłowiańskie znaczenie ‘zarost, broda’, np. st.-rus. *БРУДИИ* ‘zarost’⁶⁴, ukr. *брыд* ‘ts.’⁶⁵, które zdają się potwierdzać związki psł. **brudb* oraz **briti*⁶⁶.

Autor słownika etymologicznego języka słowackiego Ľ. Králik, rozwijając myśl Sławskiego, proponuje następujący rozwój semantyczny wyrazu **brudb*: ‘tnący, ostry’ > ‘mający ostry, nieprzyjemny smak’ > ‘nieprzyjemny, wstrętny, odrażający’ > ‘pas-kudztwo, brud; wstręt, odraza’⁶⁷.

Zdaje się, że teza przedstawiona przez F. Sławskiego stanowi wyjaśnienie bliskości znaczeniowej obu badanych wyrazów w zaprezentowanym materiale polsko-wschodniosłowacko-wschodniosłowiańskim.

Powyższy przegląd form i znaczeń dwóch omawianych kontyuantów wyrazów prasłowiańskich jest dobrą ilustracją nieco zapomnianych we współczesnej slawistyce polsko-wschodniosłowackich zbieżności leksykalnych oraz ich relacji z językami wschodniosłowiańskimi (szczególnie ukraińskim i białoruskim). Zarówno zasięg słowa **brudb* (występującego tylko sporadycznie w pozostałych gwarach słowackich), jak i jego semantyka stanowią dowód bliskiej relacji dialektu wschodniosłowackiego z językiem polskim. Mimo iż wyraz jest notowany we wszystkich językach wschodniosłowiańskich, uderzają zbieżności w tożsamym rozwoju semantycznym w ukraińskim i białoruskim w znaczeniach takich jak ‘ropa’, ‘robactwo’. Mimo trudności głosowych, utrudniających potwierdzenie, postulowanego przez F. Sławskiego pokrewieństwa **bridb* i **brudb*⁶⁸, zdaje się, że zaprezentowany materiał dobrze obrazuje bliskość znaczeniową obu wyrazów. Odwołanie się do etymologii F. Sławskiego pozwala wyjaśnić zauważone przez badacza krzyżowanie się znaczeń obu wyrazów, bardzo dobrze widoczne w materiale polsko-wschodniosłowackim oraz

⁶³ F. Sławski, *Północno-słowiańskie brud...*, s. 160.

⁶⁴ *Словарь русского языка XI-XVII вв.*, ред. С.Г. Бархударов, т. I, Москва 1975.

⁶⁵ *Словарь української мови...*, с. 101.

⁶⁶ *Етимологічний словник української мови*, ред. О.С. Мельничук, т. I, Київ, 1982, с. 265. Zob. też na ten temat: Л.А. Гиндин, *Проблемы лексикографии в словаре Гесихия и этимология* „Этимология 1984”, ред. О.Н. Трубачев, Москва 1986, с. 40-42.

⁶⁷ Ľ. Králik, *Stručný etymologický...*, s. 84.

⁶⁸ W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 40-41.

w graniczących z nim językach ukraińskim i białoruskim. W przypadku kontynuantów psł. *bridŹ interesujący jest innowacyjny rozwój znaczeniowy w kierunku 'nieładny, nieatrakcyjny', łączący obszar polsko-wschodniosłowacki z językami białoruskim i ukraińskim.

References

- Atlas slovenského jazyka IV Lexika* (Časť prvá – mapy), red. A. Habovštiak, Bratislava 1984.
- Bartoš F., *Dialektický slovník moravský*, Praha 1906.
- Bednarczuk L., *Początki i pogranicza polszczyzny*, Kraków 2018.
- Borys W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Buffa F., *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*, Bratislava 1953.
- Buffa F., *Slovník šarišských nářečí*, Prešov 2004.
- Etimologičeskij slovar' slavyanskikh jazykov. Praslavyanskiy leksičeskij fond*, red. O.N. Trubachev, Moskva 1974–.
- Etymologičnyj slovník ukrajins'koyi movy*, red. O.S. Mel'nychuk, t. I-VI, Kyjiv 1982-2012.
- Fasmer M., *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. (Perev. s nem. i popolneniye O.N. Trubachev), t. I-IV Moskva 1964-1973.
- Gindin L.A., *Problemy leksikografii v slovare Gesikihiya i etimologiya*, „Etimologiya 1984”, red. O.N. Trubachev, Moskva 1986, s. 40-42.
- Halaga O., *Východoslovenský slovník: Historický dokumentovaný* (921-1918), t. I-II, Košice 2002.
- Historický slovník slovenského jazyka*, red. M. Majtán, t. I-VII, Bratislava 1991-2008.
- Jakubowicz M., *Drogi słów na przestrzeni wieków. Zarys słownika motywacji semantycznych na materiale przymiotników słowiańskich odziedziczonych z prasłowiańszczyzny*, Warszawa 2010.
- Jungmann J., *Slovník česko-německý*, t. I-V, Praha 1835-1839.
- Kálal M., *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*, Banská Bystrica 1924.
- Karłowicz J., *Slovník gwar polskich*, t. I-VI, Kraków 1900-1911.
- Kazmír S., *Slovník valašského nářečí*, Dalibor Malina 2001.
- Kąs J., *Slovník gwary orawskiej*, Kraków 2011.
- Králik Ľ., *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava 2015.
- Muka E., *Slovník dolnoserbskeje récy a jeje narécow*, t. I-III, Petrohrad – Praha 1911-1928.
- Orlovský J., *Gemerský nářečový slovník*, Gemer 1982.
- Pfuhl Chr.Tr., *Lausitzisch Wendisches Wörterbuch*, Bautzen 1886.
- Slovar' russkikh narodnykh govorov*, red. F.P. Filin, Moskva – Leningrad 1965–.
- Slovar' russkogo jazyka XI-XVII vv.*, red. S.G. Barkhudarov, Moskva 1975–.
- Slovar' ukrajins'koyi movy*, red. B.D. Hrynchenko, t. I-IV, Kyjiv 1907-1909.
- Slovník byelaruskikh havorak pawnochna-zakhdnyay Byelarusi i yaye pahranichcha*, t. I-V Minsk 1979-1986.
- Slovník havorak tsentral'nykh rayonaw Byelarusi*, red. Ye.S. Myatsyel'ska, t. I-II, Minsk 1990.
- Slovník jazyka staroslověnského*, red. J. Kurz, Praha 1958–.
- Slovník slovenských nářečí*, red. I. Ripka, Bratislava 1994–.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*, red. K. Buzássyová, A. Jarošová, Bratislava 2006–.
- Sławski F., *Północno-słowiańskie brud, brudzić*, „Język Polski” 1951, rocz. XXXI, s. 158-160.

- Słownik gwar polskich*, red. M. Karaś, J. Reichan, S. Urbańczyk, J. Okoniowa, B. Grabka, R. Kucharzyk, Kraków 1977–.
- Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, Kraków 1974–.
- Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1-11, Kraków 1953-2002.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996.
- Stieber Z., *Problem pochodzenia dialektów wschodniosłowackich*, [w:] *Świat językowy Słowian*, s. 191-203, Warszawa 1974.
- Stieber Z. 1938: *Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych*, [w:] *Świat językowy Słowian*, Warszawa 1974, s. 33-68.
- Stieber Z., *Stanowisko mowy Słowaków*, [w:] *Świat językowy Słowian*, Warszawa 1974, s. 174-191.
- Štolc J., *Slovenská dialektológia*, wyd. Veda, Bratislava 1994.
- Thumachal'ny slownik byelaruskay movy u pyatsi tamakh*, red. M.P. Loban, Minsk t. I-V 1977-1984.
- Turawski słownik*, red. A.A. Kryvitski, t. I-V, Minsk 1982-1987.
- Turchyn Ye., *Slovnuk sela Tyłych na Lemkivshchyni*, L'viv 2011.
- Verkhratsky Y., *Pro hovor halytskykh Lemkiv*, L'viv 1902.
- Zhelekhovskyy Ye., *Malorusko-nimetsky slovar*, t. I-II, L'viv 1886.

NOTA O AUTORZE

Szymon Pogwizd – magister filologii rosyjskiej, asystent w Instytucie Slawistyki PAN.

Publikacje: *К проблеме семантического развития слав. *kaša*, [w:] *Труды Института русского языка им В.В. Виноградова IV. Этимологи*, Москва 2015; *Этимология и семантическое развитие западнославянской лексики *katъ*, [w:] *Труды Института русского языка им. В.В. Виноградова*, Москва 2018; M. Якубович, Ш. Погвизд, *Исторические словари в начале XXI века*, [w:] *Российская академическая лексикография: современное состояние и перспективы развития. Сборник научных статей по материалам Международной научной конференции, посвященной 70-летию выхода первого тома академического «Словаря современного русского литературного языка»*, Санкт-Петербург: Нестор-История 2018; *Rozwój semantyczny kontynuantów prasłowiańskiego leksemu *blazнь a jego etymologia*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica” 2019, nr 12, s. 28-37; *Wybrane przykłady polsko-wschodniosłowackich zbieżności, semantycznych na tle ogólnosłowiańskim* (wsch.-sł. skura, cma, chudoba, hodovac), „Język Polski” 2019, nr 3, s. 98-106.

ORCID: 0000-0003-4397-2478

E-MAIL: szymon.pogwizd17@gmail.com